

РОЗДІЛ IV. Рух Опору

3. Гісем О. В. Історія України : довідник / О. В. Гісем, О. О. Мартинюк. – Х. : Ранок, 2010. – 480 с. ; іл.
4. Губарев В. К. Довідник школяра і студента. Всесвітня історія / В. К. Губарев. – Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2006. – 496 с.
5. Дмитрук В. Г. Вони боролися за волю України / В. Г. Дмитрук. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2007 – 1072 с.
6. Земерова Т. Ю. Історія України: схеми і таблиці / Т. Ю. Земерова, І. М. Скирда. – Х. : ФОП Співак В. Л., 2010. – 512 с.
7. Новий довідник : Історія України. – К. : ТОВ «КАЗКА», 2005. – 736 с.
8. Новітня історія України (1900–2000) : підручник / А. Г. Слюсаренко, В. І. Гусєв, В. П. Дрожжин та ін. – К. : Вища шк., 2000. – 663 с.
9. Рассветова С. О. Друга світова війна у фактах, документах, свідченнях, запитаннях / С. О. Рассветова, М. Д. Ревякіна // Історія та правознавство. – 2008. – № 22–24. – С. 52–85.
10. Стрижак В. М. УСЕ. Всесвітня історія : навч.-довідк. посіб. / В. М. Стрижак, В. Ю. Мітягін ; за ред. А. Ю. Мартинова. – К. : Майстер-клас, 2007–2008. – 672.
11. Україна в полум'ї війни. 1941–1945 / П. П. Панченко, О. І. Уткін, В. І. Горєлов та ін. – К. : Україна, 2005. – 560 с. ; іл.
12. Фотодокументальна виставка «Сторінки військової історії Волинського краю» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://museum.lutsk.ua/ex_historypages.html

Світлана Шульга

«Бланік» – антифашистська організація волинських чехів

У статті розглянуто становище чеської общини Волині в роки Другої світової війни. Наголошено, що чехи Волині брали активну участь у Русі опору, що знайшло свій вияв в організації антифашистської групи «Бланік». З'ясовано на основі джерельних матеріалів та чеської періодики, що організація мала чітку будову, широку сітку підрозділів та пресові органи. Проаналізовано діяльність групи «Бланік», визначено основні її напрямки та засоби боротьби проти окупантів. Прослідковано долю учасників групи наприкінці війни та після її закінчення.

Ключові слова: волинські чехи, Волинь, рух Опору, «Бланік», окупація, колаборація.

Шульга Светлана. «Бланік» – антифашистская организация волинских чехов. В статье рассматривается положение чешской общины Волини в годы Второй мировой войны. Подчеркивается, что чехи Волини принимали активное участие в движении Сопротивления, что нашло свое проявление в организации антифашистской группы «Бланік». Выясняется на основании архивных материалов и чешской периодики, что организация имела четкую структуру, широкую сеть подразделений и печатные органы. Проанализована деятельность группы «Бланік», определены основные ее направления и средства борьбы против оккупантов. Прослеживается судьба участников группы в конце войны и после ее окончания.

Ключевые слова: волинские чехи, Волинь, движение Сопротивления, «Бланік», окупація, колаборація.

Shulha Svetlana. «Blanik» – Anti-Fascist Organization Volyn Czechs. The article considers the situation of the Czech community in Volhynia during World War II. It is stressed that the Czech Republic Volyn took an active part in the resistance movement that found its expression in organizing anti-fascist group «Blanik». Determined on the basis of source material and the Czech periodicals that the organization had a clear structure, a vast network of units and press agencies. The activity group «Blanik», the main directions and it means bortby against invaders. Traced the fate of members of the group at the end of the war and after its completion.

Key words: Volyn Czechs, Volyn, the resistance movement, «Blanik», occupation, kollaboratsiya.

Чехи-колоністи з'явилися на Волині ще у XIX ст. [1, арк. 24–25]. Чехи були запрошені на Волинь Франтішеком Пршибилом для огляду земель та місць, пропонованих для проживання. На початку 60-х рр. на Волинь почали переїжджати чеські селяни. Царський чиновник О. Воронін відмічав, що в Південно-Західному краї станом на 1871 р. проживало 44 064 іноземців (9050 сімей), а на Волині колоністи в цей час складали більше 2 % населення [2, 11–12]. Після реформи 1861 р., а

особливо після придушення польського повстання 1863 р., на Волині значно подешевшала земля, оскільки репресії проти учасників повстання та економічні обмеження примусили їх продавати землю та знижувати на неї ціну. Протягом 1868–1870 рр. у губернію прибуло 946 чеських сімей, придбавши 17 577 дес. землі на суму 300 тис. крб сріблом [2, 11–14]. Отже, економічна ситуація стала основним фактором оселення чехів на Волині.

10 червня 1870 р. імператор Олександр II підписав постанову Комітету міністрів «О водворенні чехів на Волині» [1, 24–25]. Російський уряд проводив щодо чехів протекціоністську політику, розглядаючи їх як своєрідну перешкоду колонізації та окатоличенню краю [3]. Так чеські колоністи стали мешканцями Волині. За переписом 1897 р. на Волині проживало 27 670 чехів, що становило більше половини (55 %) усіх чехів, які оселилися в Російській імперії [4, таб. XII]. За Ризьким договором 1921 р., західні повіти Волинської губернії увійшли до складу Польщі. За даними перепису населення 1921 р., на території Волинського воєводства Польщі проживало 25 405 осіб, а на території Радянської Волині (1926) – 16 тис. осіб чеської національності [5, 25]. Після 1939 р. територія Волинського воєводства увійшла до Волинської і Рівненської областей (територія Кременецького повіту – до Тернопільської) Української РСР.

Із початку світового конфлікту 1939–1945 рр. в Чехословаччині та за її межами виникли чеські групи опору, регулярні та партизанські загони. У жовтні 1939 р. в Парижі був сформований Чехословацький народний комітет, який оголосив про мобілізацію до чехословацьких військових з'єднань у Франції. В Польщі Чеський і словацький легіон був організований 3 вересня 1939 р., очільником легіону став підполковник Людвіг Свобода [6, 212], однак із приходом радянської влади на Західну Україну це військове з'єднання ліквідували і поновили мобілізацію до складу нового лише на початку 1942 р. [6, 220–221].

Друга світова війна принесла на землі, де проживали волинські чехи (Волинь, Рівненщина, Житомирщина, Київщина), встановлення окупаційного режиму. На цих територіях 1 вересня 1941 р. був утворений рейхскомісаріат «Україна» з центром у місті Ровно. Він складався із 6 генеральних округів, в кожному із яких була запроваджена посада німецького окружного комісара, який формував місцеву адміністрацію. На чолі рейхскомісаріату став намісник Гітлера на Україні гауляйтер Східної Пруссії Еріх Кох. У Ровно також було розквартироване гестапо, штаб фельджандармерії і штаб генерала фон Ільгена, командувача особливих (каральних) військ в Україні. Фашистський окупаційний режим в Україні мав виконати три основні задачі: забезпечити продовольством та матеріальними ресурсами воєнну машину фашистів; вивільнити від українського населення через депортацій та фізичного знищення «лебенсraum» (життєвий простір) для арійської раси; сприяти колонізації і заселенню сюди німецьких колоністів.

Чеське населення Волині разом із українцями, поляками, росіянами з перших днів окупації відчуло на собі «новий порядок». Життя повернулося до доби натурального господарства, оскільки фашисти вилучали все, що могли взяти. За мемуарами чеських реемігрантів, що опубліковані в часописі волинських чехів «Věrná stráž» за 1949–1951 рр., селяни навчилися заготовляти шкіру, варити мило, користуватися жорнами. Німецькі окупанти вилучали худобу, продукти харчування, зерно, домашній скарб. Чехи намагалися приховати своє майно, викопували схрони, де зберігали нажите роками, а принагідно могли сховатися і самі. У селі Мартинівка чехи Станіслав Бача і Станіслав Кабат сховали навіть церковні дзвони, які в 1946 р. під час рееміграції вивезли з собою на батьківщину Болеслав Бочовський і Йозеф Зембоук [7, 6].

Але найтяжчою повинністю і для місцевих українців, і для чехів було постачання робочої сили до Німеччини. Майже 2,4 млн молодих людей вивезли з України, серед них були і чехи. Навесні 1942 р. в чеських поселеннях Волині почалося примусове реєстрування молоді 1923–1925 р. н. для вивезення на роботи. Чеське населення вдавалося до різних засобів, аби перешкодити вивозу молоді. У селі Новини Чеські навіть православний священник допомагав чехам, він вносив зміни в парафіяльні книги, додаючи або віднімаючи роки [8, 6].

Чеські поселенці переховували в своїх оселях радянських солдатів, євреїв, яких винищували німці, поляків, яких переслідували оунівці. Євреї здавна жили в чеських селах, дружили між собою їхні діти, євреї іноді навіть ріднилися з чехами, а в роки війни шукали порятунку саме у чеських родинах. В одному з організованих окупантами гетто у чеському поселенні Варковичі на квітень 1942 р. було зібрано кілька тисяч євреїв із південної частини Волині. Вони працювали на залізничній

гілці Ровно–Дубно. Тяжкі умови життя і праці змусили євреїв до втечі, всього у квітні 1942 р. втекло 18 євреїв, яких протягом кількох днів годували і переховували чехи в с. Дембровка. Однак українській поліції та окупантам вдалося їх знайти і на околиці Дембровки розстріляти [9, 112]. Незважаючи на небезпеку, волинські чехи переховували і цілі єврейські родини, і єврейських дітей. Відомий випадок, коли за переховування одного єврея була розстріляна чеська родина із семи осіб. Всього за період окупації Волині чехам вдалося зберегти життя 130 євреям в 40 чеських поселеннях. П'ятеро волинських чехів за свій подвиг нагородженні почесним званням «Праведник народів світу», їх імена викарбувані на Стіні пам'яті в меморіальному комплексі «Yad Vashem» (Героям і жертвам голокосту) в Єрусалимі [10, 20].

Окупаційний режим, жертви серед мирного населення спонукали до спротиву. Уже в 1941 р. невелика група чеської інтелігенції заснувала групу Руху опору, яка ставила собі за мету не допустити знищення чеської національної меншини та готувала чоловіків до участі у збройній боротьбі. На весні 1942 р. у складі Червоної Армії утворилася перша чехословацька бригада в СРСР під командуванням Л. Свободи. Саме цей факт і сприяв активізації Руху опору в чеських поселеннях на Волині, основною метою якого тепер стала підготовка до вступу в бригаду Л. Свободи й активна участь у звільненні батьківщини від фашистських загарбників.

У 1943 р. на Волині виникає на основі вже існуючих груп організація «Бланік». 13 червня 1943 р. в с. Московщина відбулася нарада 13 представників чеських поселень на Волині, на якій були обрані керівники організації. На чолі її став вчитель із с. Мирогоща Владімір Кноп (псевдо – Я. Влчек), заступником – редактор чеського часопису «Krajnské listy» (Луцьк, 1934–1938 рр.), вчитель із с. Московщина Йозеф Рейзек (псевдо – Я. Вінаржіцкі) та інженер Іржі Лізалек (псевдо – В. Брож). Було затверджено статут організації та її програму, прийнято рішення про видання часопису, який за пропозицією Й. Рейзека назвали «Hlasitel» (від чес. *hlasit* – проголошувати, пропагувати, розповсюджувати [9, 108; 16, 72]. Часопис також мав підtitул: «Часопис для чехословацького руху опору в Україні» і друкувався в с. Московщина [17, 77].

Відповідно до статуту, основною метою «Бланіка» було : «... 1) підготовка волинських чехів до вступу до чехословацької армії в СРСР; 2) підризна діяльність в тилу німецької армії (перершкджати в транспортуванні, матеріальному забезпеченні та ін.); 3) не брати участі в роботі націоналістичних рухів інших народів (дотримуватися нейтралітету); 4) відкрита боротьба зі зброєю в руках проти німців та їх помічників лише в рядах чехословацької армії в СРСР» [17, 72].

У червні 1943 р. у «Бланіку» сформували доволі чітку організаційну структуру. Територія Волині була поділена на 5 округів, які відповідно ділилися на 3–6 гуртків, а ті – на 3–9 підрозділів. 12 вересня та 17 жовтня 1943 р. і 21 січня 1944 р. відбулися вибори керівників підрозділів та округів [9, 109]. Загальна чисельність членів організації не визначена, однак достеменно відомо, що «Бланік» діяв в 102 чеських поселеннях на Волині [10, 21; 17, 74].

За напрямками діяльності «Бланіка» були сформовані спеціальні відділи: пропаганди, воєнний, медичний, фінансово – матеріальний, технічний та відділ безпеки. Головне керівництво та керівники округів розробляли політичні директиви та напрямки діяльності, політику чеської організації щодо партизанки польської та радянської, а також щодо ОУН-УПА. При вступі до організації прихильники давали клятву, текст якої наводять автори «Історії Чеського Боратина» Йозеф, Анна і Владіслав Влкі [12]. Волинські чехи, вступаючи до таємної організації, зобов'язувалися до останньої краплі крові вести боротьбу за звільнення своєї батьківщини [12, 158–159].

У Чеському Боратині (поблизу Луцька) керівником організації «Бланік» був Вацлав Влк. Члени організації збиралися в будинку В. Влка на околиці Боратина. Вацлав Влк був водієм за професією і організував автошколу, де навчалися і могли легально зустрічатися члени організації. За спогадами Бедржиха Опоченського, В. Влк переконував молодих людей, що їхні водійські навички стануть у пригоді, коли вони будуть воювати за свою батьківщину. До складу боратинського «Бланіка» входили також чехи Врзак, Гнідек, Форт, Черак, Ярчек, Беда Опоченський [12, 159]. Більшість чехів-боратинців навесні 1944 р. увійшла до складу танкової бригади 1-го чехословацького корпусу в СРСР.

Важливою ланкою роботи «Бланіка» було інформування чеського та місцевого українського населення щодо подій на фронтах, міжнародної ситуації та щодо дій чеських партизанів на Волині. Цією справою займався колишній редактор чеського часопису «Krajnské listy» (Луцьк, 1934–1938 рр.) Йозеф Рейзек [9, 109; 17, 73–75]. За спогадами самого Йозефа Рейзека, видання часопису було пов'я-

зане зі значними труднощами: нестача паперу, відсутність друкарської машинки з латинським шрифтом, німецькі облави тощо.

1 серпня 1943 р. вийшов перший номер часопису «Hlařatel». Одночасно окремою листівкою надруковане звернення до чехів України, у якому керівник організації Владімір Кноп виклав основні засади діяльності та цілі організації, позицію щодо співпраці з українськими націоналістами. Пізніше, 24 жовтня 1943 р., окремою листівкою вийшла Декларація чехів України, в якій організація чітко визначала свою політичну позицію в складних умовах національної та політичної боротьби на Волині [9, 109].

На терені Волині протягом років війни діяли групи опору різного політичного спрямування: українські (ОУН-УПА), «червоні» партизани, польські (АК) та ін. Як українська, так і «червона» партизанка намагалися встановити певні зв'язки із чехами та їхніми підпільними організаціями. Ряд документальних матеріалів, опублікованих Володимиром Сергійчуком у добірці «Український здвиг: Волинь. 1939–1955», свідчать про такі намагання [13].

У жовтні 1943 р. один із уповноважених ОУН (б) в огляді суспільно-політичної ситуації у південній частині Рівненщини зазначав: «...З національних меншин, що замешкують цей терен і з якими знаходимо спільну мову, є чехи. Вони до нас як господарів на цьому терені і до визвольної боротьби українського народу відносяться лояльно. Щоправда, то вони стараються асекуватися скрізь – і з нами добрі і німцям годять. Хоч як ненавидять німців, все ж таки воліють жити в спокої» [13, 232].

Чехи повністю розуміли багатотисячні намагання українців створити свою власну державу. Про це свідчить і допомога молодій Чехословацькій Республіці українській еміграції. Однак методи боротьби, які обрала Українська повстанська армія, волинські чехи не могли толерувати і засуджували як неприйнятні і варварські. Неодноразово «червоні» партизани і оунівці зверталися до чеського населення з призовом вступати до їхніх лав для боротьби із окупантами, однак волинські чехи уникали втручання в будь – які місцеві та національні конфлікти [13, 183–186]. У часописі «Hlařatel» було опублікована відповідь чехів на заклики українців до них: «Ми, складова частина чехословацького народу, а тому автоматично підлеглі чехословацькій владі в Лондоні. Ми до цих пір не одержали від своєї влади ніяких вказівок щодоукраїнського питання на Україні, і не можемо із своєї ініціативи щось робити...» [17, 79]. Окремі чехи брали участь і в з'єднаннях червоних партизан (Медведєва, Ковпака), і в українській партизанці [14, 4].

Улітку 1943 р. під час переходу з'єднання С. Ковпака з Волині на Східну Галичину «Бланік» надавав інформацію червоним партизанам про пересування німецького транспорту залізницями «Ровно–Ковель», «Ровно–Львів». На початку серпня 1943 р. члени «Бланіка» разом із ковпаківцями організували саботажні акції на нафтових родовищах поблизу Станіслава. Через С. Ковпака чехи намагалися зв'язатися із чехословацькою бригадою в СРСР [9, 110]. Відомий також виступ чехів поселення Купичів на боці 27 волинської дивізії АК проти УПА в листопаді 1943 р. [15, 6].

З просуванням фронту взимку–весною 1944 р. на захід активізувалися зусилля «Бланік» з організації вступу його членів до 1-ої чехословацької бригади в СРСР під командуванням Л. Свободи. Угода про її створення була укладена, як уже згадувалося, ще наприкінці 1941 – на початку 1942 рр. У лютому 1942 р. було сформовано перші частини бригади в кількості 763 осіб, серед них – 75 волинських чехів, які були виселені до Казахстану після встановлення радянської влади [6, 220–221]. Серед волинських чехів, що знаходилися на поселенні в Казахстані і виявили бажання воювати за свою батьківщину, була, зокрема, родина відомого волинського пивовара і мецената Вацлава Земана. Саме ці частини і стали основою бригади Л. Свободи.

Перший бій бригада прийняла під селом Соколово Харківської області 8 березня 1944 р. Із 52 волинських чехів, які брали участь в бою під Соколовим, загинуло 22. Чеську окрему бригаду атакували 60 німецьких танків та ротою автоматників. Саме під цим українським селом був смертельно поранений чех надпоручик Отакар Ярош, якого першим із іноземців було нагороджено зіркою Героя Радянського Союзу, 87 воїнів нагороджено орденами і медалями [16, 671].

На початку 1944 р., коли радянські війська вступали на територію Волині, чехи подають заяви про вступ до бригади. Уже в лютому 1944 р., коли охочих вступити до бригади виявилось багато, Л. Свобода подав Радянському урядові заяву про бажання волинських чехів воювати проти фашистів. Згідно з призовними протоколами до вступу зголосився майже 11 451 волинський чех. Приходили цілими родинами, батьки із синами, старші зменшували собі роки (під 55), а молодші збільшували (понад 17), а також «стародружинники» [10, 22–23; 6, 221].

За наказом від 10 квітня 1944 р. бригаду перейменовували у корпус під командуванням генерала Яна Кратохвіла. Із 30 квітня 1944 р. мобілізаційні управління були утворені в Дубно та Луцьку. До корпусу зараховано 10 881 чоловік і 260 жінок. Першою жінкою, яка стала медичною сестрою в корпусі, була Людмила Лізалкова, дружина одного з керівників «Бланіка» [9, 113]. Пізніше корпус доповнювався чехами із Підкарпатської Русі, словаками, євреями, русинами.

Чехословацький корпус брав участь у Карпатсько–Дукленській операції, звільненні Моравії та Праги [6, 230–231]. Під час боїв на Дуклі загинуло 932 чехи, 3826 поранено, 580 зникли безвісти. Загалом у складі 1-го чехословацького корпусу в СРСР загинули, померли від ран або пропали безвісти понад 1100 волинських чехів, зокрема загинуло 3 жінки – Любушка Мражкова, Анна Жихова, Ружена Якубовска. Встановлено імена більше як 540 волинських чехів, воїнів Червоної Армії, які загинули під час Другої світової війни [10, 23].

Волинські чехи завжди вважали себе невід'ємною частиною чеського народу, незважаючи на те, що для покоління, яке народилося на Волині, батьківщина була незнайома. Завдяки родинному вихованню в душі патріотизму та збереження народних звичаїв, мови, культури, далеко від батьківщини почуття належності до неї зміцнювалося. Толерантне ставлення до всіх політичних і національних рухів та сил зберігало чеську меншину від кривавих конфліктів та непорозумінь, дало можливість об'єднатися для спільної мети – звільнення батьківщини. Значна роль в цьому належить антифашистській організації волинських чехів «Бланік».

Список використаних джерел та літератури

1. Полное собрание законов Российской империи (ПСЗ), собр. 2, т. 45, отд. 3-е, 1870. – СПб., 1874.
2. Воронин А. Об иностранных поселенцах в Юго-Западном крае. – [Б. м.], [Б. г.].
3. Центральний державний історичний архів України (далі – ЦДІАУ) м. Київ, ф. 442
оп. 617, спр. 128;
оп. 618, спр. 58;
оп. 317, спр. 92;
4. Общий свод по империи результатов разработки данных первой всеобщей переписи населения, произведенной 28 января 1897 года / под ред. Н. А. Тройницкого. – СПб., 19051. – Т. 2. – Таб. XII.
Шульга С. А. Політика Російського уряду щодо чеських імігрантів у 70–90-х рр. XIX ст. / С. А. Шульга // 36. навч.-метод. і наук. ст. іст. ф-ту ВДУ ім. Лесі Українки. – Вип. 2. – Луцьк : [б. в.], 1997. – С. 24–27.
5. Dějiny země Koruny České. T 2. Druhé vydání. – Praha : Nakladatelství Paseka, 1993. – 329 s.
6. Věrná stráž. – 1950. – 17 listopadu.
7. Věrná stráž. – 1950. – 8 zaří.
8. Vaculík J. Dějiny Volyňských Čechů. – T. 2. 1914–1945 / J. Vaculík. – Praha, 1998.
9. Hofman J. Češi na Volyni. Základní informace / J. Hofman. – Praha, 1995.
10. Hofman J. Historická mapa českého osídlení na Volyni / J. Hofman, J. Drahokoupil. – Praha : Nakladatelství Volyn, 1995.
11. Josef Anna. Historie Českého Boratína / Josef Anna, V. Vlk. – Vydavatelství Forte Ustí nad Labem, 2000.
12. Сергійчук В. Український здвиг: Волинь. 1939–1955 / В. Сергійчук. – К. : Укр. вид. спілка, 2005.
13. Věrná stráž. – 1950. – 13 října. – S. 4.
14. Věrná stráž. – 1950. – 20 října. – S. 6.
15. Великая Отечественная война 1941–1945 : энциклопедия. – М. : Сов. энцикл., 1985.
16. Рейзек Й. Не зрадіми «Бланік» / Йозеф Рейзек // Чехи і Дубенщина : матеріали Міжнар. наук.-теорет. конф. (м. Дубно, 9 груд. 2011 р.). – Дубно : [б. в.], 2011. – С. 72–85.

Олександр Кожухар, Віталій Лисенко

Рух Опору в Польщі в роки Другої світової війни

У статті розглядаються передумови, хід польського руху Опору в роки Другої світової війни.

Ключові слова: війна, Армія Людова, Армія Крайова, операція, гітлерівці, комунізм, уряд.

Кожухарь Александр, Лысенко Виталий. Движение Сопротивления в Польше в годы Второй мировой войны. В статье рассматривается предпосылки, ход польского Движения Сопротивления в годы Второй мировой войны.

Ключевые слова: война, Армия Людова, Армия Крайова, операция, гитлеровцы, коммунизм, правительство.